

A NÉMET KÖNYVMŰVÉSZETI MOZGALOM

Szabó Napsugár

Eötvös Lóránd Tudomány Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 1088 Budapest, Múzeum krt. 4-8. (e-mail: szabo.napsugar[kukac]freemail.hu)

Összefoglaló

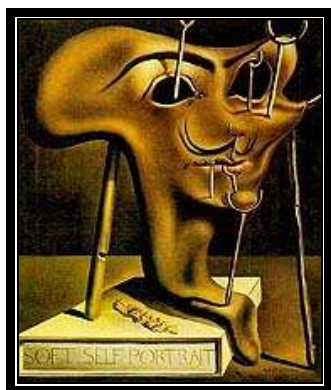
A dolgozatomban a könyvművészeti mozgalmat, mint jelenséget vizsgálom. A különböző művészeti ágakkal összehasonlítva illetve párhuzamba állítva. Előzményeinek, kiváltó okainak kutatására nagy hangsúlyt fektetek, mert csupán így válhat érthetővé a mozgalom törekvéseivel és produktumaival együtt. A német könyvművészeti mozgalom néhány nagy alakjára is kitérek, hogy ne csak úgy lássuk, mint a kultúra születése óta létező szinte követhetetlenül szerteágazó erők egyik eredménye, hanem mint emberek formálta folyamat is megjelenjen előttünk.

Kulcsszavak: könyvművészet, mozgalom, könyvnyomtatás, szecesszió, magánnyomda

Bevezetés

Művészetnek eleinte a könyvnyomtatás kézműves technikáit nevezték. Egészen a XIX. századig csak a korstílusok, illetve az egyéb, az adott korhoz köthető – gazdasági, társadalmi – tényezők hatása érződött az alkotásokon. A művész egyéniségének nem hagytak teret.

Ez érvényes volt a képzőművészet összes ágára csakúgy, mint a nyomtatásra. A művészi szabadság eszméjének nagy híve és élharcosa a reneszánsz egyik legnagyobb alakja; Michelangelo. Meztelen alakokkal ékesítette fel a Sixtus-kápolnát, mely korában óriási ellenállást váltott ki. VI. Hadrianus pápa le is akarta romboltatni azt emiatt. Michelangelo lázadása a művészet autonómiáját volt hivatott kivívni. Függetleníteni akarta az alkotókat a megrendelőktől. Szabad teret követelt a mű kidolgozásában. Ez a kezdeményezés több száz év alatt egészen addig jutott, hogy az egyszerű kézművesből a törvény felett álló individuum lett.

1.kép. Dalí: L'Œil önarckép stílszalonnával.

URL:<http://www.verslista.hu/dali/04psycho/08szalona.htm>

Az irodalomtól a festészetben át mindenütt megfigyelhető, hogyan rázta le magáról a láncait, és került a szabályok, normák, valamint a hétköznapi emberek fölé az alkotó. Évszázadok alatt jutott el a vallási és uralkodói céloknak alárendelt egyiptomi falfestményektől (2.kép) egészen Salvador Dalí Őnarcképig(1.kép), mely már csak a „művészért létezik”.

2.kép. Ramszesz fáraó.

URL:<http://www.szintan.hu/nev341.htm>

Az idők során mozgalom mozgalmat követett, mely bebizonyítja, hogy a művészet képes, sőt kényszeresen törekszik arra, hogy újra és újra megújuljon. Ilyen többek között a modern művészetbe átvezető egyetlen, ámde annál nagyobb lépés; a plain air. Azt a konvenciót rombolta le, miszerint a művészek nem megfigyelték, hanem tanulták, hogyan kell megjeleníteni a például a fény-árnyék jelenséget. A „ki a szabadba” megmozdulást az impresszionizmus követte. Innentől pedig már szabad volt az út, hiszen az alkotók felismerték függetlenségük létjogosultságát. Szabad ecsetkezelés, színhasználat stb. Ugyancsak megfigyelhető minden egyes területen, hogy ezek a

mozgalmak mindig szinte ellentétes választ adtak az őket megelőző korszakra. „Valamennyi irányzat léte így vagy úgy összefügg a művészet funkciójának a megváltozásával.” (Németh 1999:8) Ilyen a felvilágosulásból kiábrándult világba született francia költők reakciója. A romantika tanítani akart, példát mutatni. Hitt abban, hogy a kultúra elhozza a békét és az egyensúlyt a világban. Erről vall például Vörösmarty Mihály is A Guttenberg-albuma című versében:

„Majd ha világosság terjed ki keletre nyugatról
És áldozni tudó szív nemesíti az észet.”

„Az lesz csak méltó diadal számodra, nevedhez
Méltó emlékjelt akkoron ad a világ.”

Erre válasz tehát többek között Baudelaire „l'art pour l'art”-ja. Művészet a művészetért. Nem akarja megváltani a világot. Alkotó, és célja az alkotás. Mint művész, törvény feletti, és társadalmon kívüli jelenség. Kortársaival egyetemben verseiben szimbólumokat használ, hogy alkotásait elítélje, csak egy bizonyos kiválasztott réteg számára tegye érthetővé. Ő maga így nyilatkozik erről: „Jelképek erdején át vezet az ember útja.” (Baudelaire 1857)

A fent említett példák tükrében kell vizsgálnunk a könyvművészeti mozgalmat is, mint jelenséget. Ugyanúgy élő, cselekvő és folyton megújuló, mint a művészet összes többi válfaja.

A fotózás megjelenése különféle reakciókat váltott ki. Egyesek – akik úgy vélték, hogy a festészet legfontosabb, sőt talán egyetlen funkcióját a reprezentálás, „megörökítés” – azt hitték, hogy mindez a festészet halálát okozza. Ám szerencsére tévedtek. A festészet megadta erre is választát, és törekedett a túlélésre. A külső valóságot egy belső váltotta fel. Már nem az volt az alkotó számára a fontos, hogy reprezentálja: „mi hogyan látjuk a világot” hanem az, hogy megmutassa; Ő hogyan látja. Megszületett az impresszionizmus, majd az avantgárd különféle irányzatai is. Új utat tört magának, hogy bizonyítsa létének jogosultságát, csakúgy, mint a könyvművészet a számára egy igen fenyegető időszakban, a XIX. században, amikor olyan jelenségekkel kellett megküzdenie, mint a sajtó fejlődése, az új eszközök megjelenése, vagy a gazdasági válság. Megvolt a válasza mindekre: *a könyvművészeti mozgalom*.

A könyvnyomtatás helyzete a XIX. és XX. században

A könyvnyomtatás válságának okai

A könyvnyomtatás válságának egyik oka a sajtó nagy léptékű fejlődése. E jelenségnek

kialakulása több, különféle tényezőhöz kapcsolódik. Ezek egy része tudatosan generált mások viszont – mint például Franciaországban a forradalmi események – csak a szerencsés véletlennek köszönhetően segítettek a sajtó széles körű elterjedését, és növelték a médiában betöltött szerepét.

Émile de Girardin parlamenti képviselő így fogalmazta meg programját: „Ha már népuralom alatt élünk, illendő, hogy a nép megtanuljon olvasni. Hat garas ára okításban fogjuk tehát részesíteni...” (Barbier, Lavenir 2004:163)

1836-ban megalapítja a La Presse-t, melyre évi 40-frankért elő is lehetett fizetni. A költségek fedezésére hirdetéseket, reklámokat rak az újságba. De nem csak Girardin vezet be korszakalkotó újításokat. Egyik versenytársa részletenként közli lapjában Dumas Paul című regényét. Ez két szempontból is pozitív lépés volt. Egyrészt biztosította a fix létszámú felvevőpiacot, másrészt pedig teret adott az íróknak önmaguk népszerűsítésére. A példányszám növelését segítette elő a szenzáció hajhász hírek leközlése is.

A sajtó térhódítását a technikának is le kellett követnie. A cél: a lehető legrövidebb idő alatt a lehető legtöbbet nyomtatni. A napilapok esetében ugyanis minden egyes óra számít. A mechanikus nyomtatás jelenti a megoldást. Legelőször a Times alkalmazza a gépi nyomtatást 1814-ben. Az automata szedőgép elmélete már 1815-ben ismert volt. Hét évvel később, azaz 1822-ben William Church mindezt a gyakorlatban is megvalósította. A gépek ekkor még nem terjedtek el széles körben. 1846-ban Smart kidolgoz egy olyan gépet, amely a papíradagolástól és kiemelésétől eltekintve mindent automatikusan elvégez. A nagy áttörést végül a rotációs sajtó jelenti. Hoe már 1845-ben szabadalmat kap rá. Ezt az újítást szintén a Times alkalmazza először 1848-ban. Néhány évvel később Th. Nelson a rotációs gépet alkalmassá teszi végtelen papírtekercs nyomására. 1863-ban ezt a módszert a könyvnyomtatásra is kiterjeszti William A. Bullock. Az ő találmánya lesz a modellje az ezt követő gépeknek.

A válság másik forrása a gazdasági válság, mely az élet minden területét érintette. 1873-ban Amerikában a vasútépítési lázat követően esett össze a tőzsde. Ugyanebben az évben Bécsből is kiindult a tőzsdekrach, ugyanis rengeteg bankot és takarékpénztárt alapítottak arra a téves feltételezésre alapozva, hogy a gazdaság fellendülőben van. „1880-ban mindenki gazdasági válságról kezd beszélni, amely Angliában például azzal a következménnyel jár, hogy megnő a munkanélküliség, és korlátozzák a fizetések névértékét. A fogyasztóknak jól meg kell gondolniuk minden pénzkidrást, így az esetek többségében inkább periodikákat vesznek, mint könyvet...” (Frédéric, Lavenir 2004:177)

Válaszok a válságra

Több különféle megoldást találtak a válságra. Németországban például a könyvkiadást a tömegtermelés eszközeire támaszkodva működtették. Ráadásul a média és a könyvkiadás világában is a pénzügyi érdekeltség válik meghatározóvá.

Franciaországban – az imént említett példához hasonlóan – végbemegy a gyors és erőteljes iparosodás, illetve csökkennek a fogyasztói árak. Athéme Fayard 1904-ben indítja el könyvsorozatát, a *Modern Könyvtárat*. A legnagyobb írók műveit adta ki így a filléres regényekre jellemző formátumban. Egy évvel később jelenteti meg *Népszerű könyv* sorozatát, melynek reklámszövege a következő: „A népszerű könyv az egyetlen sorozat, amely 65 centime-os áron 450 vagy akár 800 oldalas terjedelemben közli legnépszerűbb íróink kiemelkedő munkáit.” (Frédéric, Lavenir 2004:178)

További – nagy klasszikusokat megjelentető – köteteket is indít.

Angliában a középosztály felemelkedésének köszönhetően a témát illetően is újíthattak a kiadók. Különféle kézikönyveket jelentettek meg, ezek közül a legnépszerűbbek az angol háziasszonyoknak készültek. Ilyen volt például Isabell Beeton *Book of Household Management*-je.

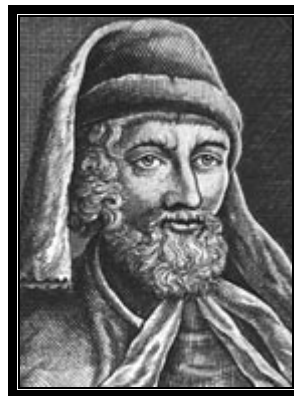
A könyvművészeti mozgalom*A „művészeti háttér”*

„Durván úgy jellemezhetnénk a XIX. század végét, mint a nagy felvirágzás és ezzel együtt a nagyfokú önteltség korszakát. Ám az írók és a művészek, akik kívülállónak érezték magukat, egyre növekvő elégedetlenséget tápláltak a nagyközönség igényeit kielégítő művészet céljai és módszerei iránt” (Gombrich 1974:437) Ez nem csak az alkotókra volt igaz. Főként Angliában a kritikusok is hangoztatták azt a nézetüket, miszerint a kézművességet tönkre tette az ipari forradalom. Ez ellen harcolt többek között John Ruskin és William Morris is. Utóbbi a csoda gyerekek tartott Aubrey Beardsley-re is nagy hatást gyakorolt. Beardsley egyébként igényes fekete-fehér illusztrációkat készített. Gombrich így ír erről: „Az esztétikai mozgalom nem tűrte a csúnyán nyomtatott könyveket, sem az olyan illusztrációkat, amelyek nem emelték a nyomtatott oldal esztétikai értékét.” (Gombrich 1974:437)

A könyvművészeti mozgalom előzményei

„Valamennyi irányzat léte így vagy úgy a megelőző fejlődés terméke, és minden mű, minden emberi gesztus az emberiség egész történetét feltételezi.” (Németh 1999)

Angliában több tényező is előkészítette a mozgalom megjelenését. Ilyenek a magánnyomdák, melyek – az ipari termeléssel ellentétben – a minőséget, az egységiséget helyezték előtérbe az üzleti érdekek helyett. Saját betűket használtak, és művészeti szempontokat is figyelembe vettek. Charles Whittingham 1789-ben alapította meg nyomdáját, és a fent említett célokat tűzte ki maga elé. Halála után azonos nevű unokaöccsére hagyta a Chiswick Press-t, aki ugyanebben a szellemben folytatta tevékenységét. Charles Henry Olive Daniel hasonlóan működtette nyomdáját.

3. kép. William Caxton.

URL:

www.bbc.co.uk/history/historic_figures/caxton_william.shtml

Nagyobb szerephez jutott a könyvművészeti mozgalom előzményeként a Caxton kiállítás. A rangos rendezvényt William Caxton után nevezték el, aki 1476-ban honosította meg a nyomdászatot Angliában. A kiállításon bemutatták a fejlesztéseket. Többek között a szedés sztereotipálásával kísérletező Van der Mey és Müller János négy ólomlemezét is. Az elmúlt évszázadok alkotásait is meg lehetett tekinteni. Ekkor vált a közönség számára nyilvánvalóvá, hogy a könyvművészet hanyatlak. Ez ellen többek között William Morris is próbált fellépni. „Morris, aki eredetileg költő és iparművész volt, csatlakozott a Democratic Federation nevű angol szocialista szervezethez, s elsősorban az iparművészet különféle területein tevékenykedett annak érdekében, hogy az alkotómunkát összhangba hozza a gyakorlati igényekkel.” (Funke 2004:282) 1891-ben megalapította saját nyomdáját, a Kelmscott Press-t, melynek vezetésében segített neki a neves tipográfus, Emery Walker. Betűtípusokat és könyvdíszeket tervezett. Elutasította az ipari termelést, a munkafolyamatokat kézműipari módszerekkel végezte.

Németországban az 1876-os müncheni iparművészeti kiállítás gyakorolt hasonló hatást a nyomdászokra. Megalakult egy különleges csoport, mely a XVI. századi mesterek stílusát utánozta.

A mozgalom egyik képviselője Max Huttler volt, aki 1874-ben nyomdát alapított. Katolikus egyházi műveket jelentetett meg.

Születtek teljesen egyedi alkotások is. Néhány évvel később, 1880-ban Max Kingler könyvdíszítést tervezett az Ámor és Psyché történethez. Ez a munka megelőzi a korát. Ötvözi magában az antik mintát és a közel-keleti kultúrát.

Egyedi alkotásokat hozott létre Melchior Lechter is, aki a Stefan Feorge köré szerveződött esztétacsoport szellemében szimbolikus-absztrakt stílusban alkotott.

A német könyvművészeti mozgalom

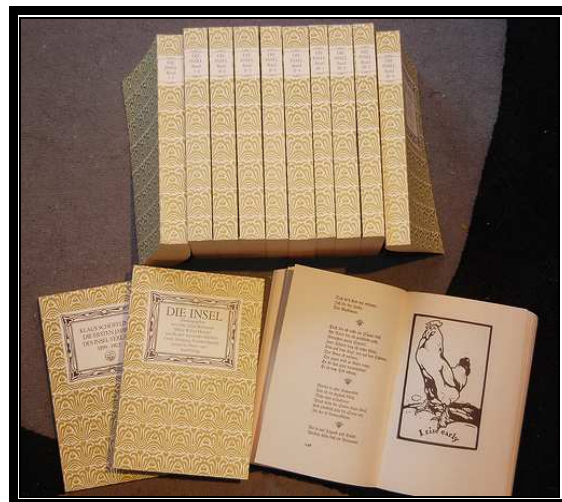
Eddig láthattuk tehát, hogy hogyan generálta a sajtó rohamos fejlődése, térhódítása és a pénzügyi érdekltség a kiadványok minőségének romlását. Ezt követően születtek meg a könyvművészeti mozgalmat elindító eszmék. Ezután jött a fiatal alkotóművészek gyakorlati fellépése, mely önmagában nem lett volna elég. A kiadók támogatására is szükség volt. Meg kellett találni a célközönséget is, mely nem az alsóbb társadalmi rétegekből került ki, hiszen ezek a kiadványok jóval költségesebbek voltak. A tömeget a tömegtermelés módszereivel szolgálták ki. Így a nyomdák kis példányszámban adták ki a könyvművészeti mozgalom igényes produktumait. S végül, hogy a következő generációban is tovább éljen ez a törekvés új, speciális képzéseket indítottak, melyeknek keretében a mozgalom nagy alkotóművészei adták tovább tudásukat.

„A német könyvművészeti mozgalmat, mely a kilencvenes évektől az iparművészetben belüli általános törekvések fontos részeként jelentkezett, különböző irányultságú személyiségek képviselték, írók és kritikusok szorgalmazták, folyóiratok hozták közel a közönséghez, lelkes kiadók valósították meg, nyomdák kézművesműhelyek sora terjesztette, és egy sereg olyan fiatal művész támogatta, akiket ekkor már bizvást tekinthetünk a betű- és könyvtervezés specialistáinak.” (Funke 2004:287)

Első szakaszában a Jugendstil, azaz a szecesszió határozta meg. A szecesszió kialakulásának két alap gondolata volt. Az egyik a korszerűség igénye, a másik pedig, hogy legyen kapcsolat a művészet és a társadalom között. 1892. és 1910. között bontakozott ki Európában. A művészetek szintézisének is szokták nevezni. Mindent műalkotásnak tekintett. Előszeretettel alkalmazta az ornamentális díszítőművészetet.

1895-ben megjelent a PAN című folyóirat Otto Julius Bierbaum és Julius Meier-Graefe szerkesztésében. „A PAN-nal új korszak kezdődött: a lap az impresszionizmus és a szecesszió között elhelyezkedő kortárs művészeti irányzatok orgánumává vált, ennél választékosabb, igényesebb folyóirat azóta sem jelent meg.” (Funke 2004:287)

Ezt követte 1899-ben a művészek által szerkesztett Die Insel (A Sziget). A lap már az új könyvművészeti szempontok alapján készült (4.kép). A korszak egyik legnagyobb legendája, a Hyperion című folyóirat, amelyet a mai napig az egyik legtekélyesebb kiadványnak tartanak.

4.kép. Die Insel.

URL:http://farm3.static.flickr.com/2105/2601092204_e85e234e02.jpg?v=0

A könyvkiadás klasszikus korszakának a XIX. század elejétől a XX. század közepéig tartó időszakot nevezik. A könyv viszonylag drága és egy szűk, bár folyamatosan bővülő réteg számára készül. A könyvkiadók többnyire kisvállalkozások voltak, magánszemélyek illetve családok tulajdonában. Ezért – más ágazatokhoz képest – a könyvkiadáshoz viszonylag kis tőkére volt szükség. „Azokban az országokban, ahol a kiadó, a nyomdász és a könyvkereskedő szerepe már elkülönült egymástól, a könyvkiadó általában nem annyira kapitalista vállalkozó volt, mint inkább független, anyagi eszközei felett szabadon rendelkező, művelt úriember, aki legfeljebb egy-két munkással dolgozott, sok esetben maga gondozta az általa megjelentetett kéziratokat...” (Bart 2005:13)

A fent említett tényezőknek köszönhetően forradalmi változtatások jelentek a kiadásban, melyek a könyvművészet megújulását segítették elő. Ezek közül az egyik például a fiatal művészek foglalkoztatása volt. Az ifjú alkotók kreativitása biztosította a kiadványoknak az egyedi megjelenést.

Ez az elgondolás ösztönözte arra Eugen Diedrichs-et is, hogy maga köré gyűjtse a fiatal művészeket, mint például Emil Rudolf Weisst, vagy Fritz Hellmut Ehmét.

Georg Müller kiadója is nyitott volt az újításokra. Mind tartalmilag mind – Modern műveket is megjelentetett – mind formailag. „Müller kezdetben sokféle művésszel dolgoztatott, míg nem 1907-től elsősorban Paul Renner modorra

határozta meg a kiadványok jellegét.” (Funke 2004:290)

Hans von Weber szintén fiatal művészekkel dolgozott. Kis példányszámú, de rendkívül igényes folyóiratokat adott ki. Az ő nevéhez fűződik – többek között – a már említett Hyperion is.

Emil Rudolf Weiss, Fritz Hellmut Ehmcke, és Walter Tiemannn egyaránt nagy munkásságú könyvművészek. Nevük összefonódott egy-egy kiadóval. A könyvművészet megújulása éppen abban rejlett, hogy a munkafolyamatokat összefogta, egy művész felügyelte a különféle elemeket, mint a könyvdíszítés, az illusztráció, a tipográfia.

Emil Rudolf Weiss és Fritz Helmut Ehmcke egyaránt dolgozott Diederichs-nél. Weiss a festészet és az irodalom után fordult a tipográfia felé, Ehmcke pedig nem csak könyvművészeti tevékenységével bizonyított, hanem mint építész,

szakíró és tanár is. Közéjük tartozik Walter Tiemann, aki szintén elkötelezte magát a könyvművészet mellett, betűket alkotott, és ráadásul a lipcsei akadémia tanára és igazgatója volt.

A mozgalom hatása

1900-tól egy új folyamat kezd kibontakozni. A könyvekből fokozatosan kezdik el kiűzni a különféle díszítményeket. Ezzel egy időben pedig újjáéled a tipográfia.

A Világháborút követően a kiadók törekedtek az egyedi könyvtervezésre, és művészeket alkalmaztak. Ez a fajta együttműködés a könyvművészeti mozgalomban gyökerezik, és azóta is él.

Hivatkozások

Németh Lajos 1999 *Művészet sorsfordulója*
Budapest: Ciceró.

Frédéric Barbier, Caherine Bertho Lavenir
2004 *A média története* Budapest: Osiris

E.H. Gombrich 1974 *A művészet története*
Budapest: Gondolat

Fritz Funke 2004 *Könyvismeret* Budapest:
Osiris

Bart István 2005 *A könyvkiadás mestersége*
Budapest: Osiris

Felhasznált irodalom

Novák László 1927 *A nyomdászat története IV.*
URL:

<http://mek.niif.hu/01600/01645/html/index.htm>

Nicole Tuffelli 2001 *A XIX. század művészete*
Budapest: Helikon

Felix R. Paturi 1997 *A technika krónikája*
Budapest: Magyar Könyvklub